

KORXONALARDA MATERIALLARNING BUXGALTERIYA HISOBI VA ULARNI INVENTARIZASTIYA QILISH TARTIBI

Muydinov Baxodirjon Numanovich

“University of economics and pedagogy” NOTM

“Iqtisodiyot” kafedrası professori v.b., i.f.n.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada korxonalarda materiallarning buxgalteriya hisobini yuritish va ularni inventarizatsiya qilish tartibi kompleks tarzda yoritilgan. Tadqiqot jarayonida materiallarni hisobga olishning me'yoriy-huquqiy asoslari, ularni baholash usullari, hujjatlashtirish jarayoni hamda ombor xo'jaligida hisob va nazoratni tashkil etish masalalari o'rganilgan. Shuningdek, inventarizatsiya o'tkazishning asosiy bosqichlari, aniqlanadigan farqlarni buxgalteriya hisobida aks ettirish tartibi hamda moddiy boyliklardan samarali foydalanishni ta'minlash yo'llari ko'rib chiqilgan. Maqola natijalari korxonalarda moddiy resurslar hisobini takomillashtirish, ularning saqlanishi ustidan nazoratni kuchaytirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.*

Аннотация. *В данной статье всесторонне рассматривается процедура учета материальных ресурсов и их инвентаризации на предприятиях. В ходе исследования изучены нормативно-правовая база учета материальных ресурсов, методы их оценки, процесс документирования, а также организация учета и контроля на складе. Рассмотрены также основные этапы инвентаризации, порядок отражения выявленных различий в учете и способы обеспечения эффективного использования материальных ресурсов. Результаты статьи имеют важное теоретическое и практическое значение для совершенствования учета материальных ресурсов на предприятиях, усиления контроля за их хранением и принятия управленческих решений.*

Abstract. *This article comprehensively examines the process of accounting for material resources and their inventory at enterprises. The study examines the regulatory framework for accounting for material resources, their valuation methods, the documentation process, and the organization of accounting and control in warehouses. It also examines the main stages of inventory, the procedure for reflecting identified discrepancies in accounting, and methods for ensuring the efficient use of material resources. The article's findings have important theoretical and practical implications for improving the accounting of material resources at enterprises, strengthening control over their storage, and facilitating management decision-making.*

Kalit soʻzlar: *materiallar hisobi, buxgalteriya hisobi, inventarizatsiya, moddiy boyliklar, ombor hisobi, hujjatlashtirish, materiallarni baholash, kirim-chiqim operatsiyalari, buxgalteriya schyotlari, moddiy javobgar shaxslar, ichki nazorat, hisob siyosati, meʼyoriy-huquqiy hujjatlar, FIFO usuli, oʻrtacha tortilgan baho, inventarizatsiya dalolatnomasi, kamomad va ortiqcha qoldiqlar, hisob-kitob aniqligi, moliyaviy hisobot, moddiy resurslardan foydalanish.*

Ключевые слова: *Учет материальных ресурсов, бухгалтерский учет, инвентаризация, материальные активы, складской учет, документация, оценка материальных ресурсов, операции доходов и расходов, бухгалтерские счета, лица, несущие существенную ответственность, внутренний контроль, учетная политика, нормативно-правовые документы, метод FIFO, средневзвешенная стоимость, отчет об инвентаризации, остатки дефицита и профицита, точность учета, финансовая отчетность, использование материальных ресурсов.*

Key words: *Accounting of material resources, accounting, inventory, material assets, warehouse accounting, documentation, valuation of material resources, income and expense transactions, accounting accounts, persons bearing significant responsibility, internal control, accounting policy, regulatory documents, FIFO method, weighted average cost, inventory report, deficit and surplus balances, accounting accuracy, financial reporting, use of material resources.*

Korxonaga tegishli boʻlgan xom-ashyo, materiallar, yoqilgʻi, ehtiyot qismlar, butlovchi buyumlar, sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar, konstruksiyalar, detallar, idishbob materiallar, inventarlar, xoʻjalik jihozlari va sh.k. qiymatliklarning mavjudligi va harakati toʻgʻrisidagi axborotlarni umumlashtirish quyidagi schyotlarda amalga oshiriladi:

1010 "Xom-ashyo va materiallar";

1020 "Sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar va butlovchi buyumlar"; 1030 "YOqilgʻilar";

1040 "Ehtiyot qismlar";

1050 "Qurilish materiallari";

1060 "Idish va idishbob materiallar";

1070 "CHetga qayta ishlash uchun berilgan materiallar"; 1080 "Inventar va xoʻjalik jihozlari";

1090 "Boshqa materiallar".

Materiallar hisobda ikkita bahoning eng pasti boʻyicha materiallarni hisobga oluvchi schyotlarda - haqiqiy tannarxi (sotib olish bahosi yoki ishlab

chiqarish tannarxi) bo'yicha yoki bozor bahosi (sotishning sof qiymati) bo'yicha hisobga olinadi [1-3].

Zarur hollarda (ishlatiladigan materiallarning nomenklaturasi katta bo'lganda, korxona ichida materiallarning harakati intensiv bo'lganda, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishda va boshqalarda) materiallar hisobi hisob bahosi bo'yicha yuritilishi mumkin. Hisob bahosi sifatida reja tannarxi, o'rtacha sotib olish narxlari, ulgurji va boshqalar ham qilinadi. Materiallarni hisob bahosi bo'yicha hisobga olishda, har oy, haqiqiy tannarxi ko'rsatilgan bahosining qiymatidan farqlanish summasi va foizlari hisoblab chiqiladi. Farqlar 1610 "Materiallar qiymatidagi farqlar" schyotida hisobga olinadi [4].

1010 "Xom ashyo va materiallar" schyotida quyidagilarning mavjudligi va harakati hisobga olinadi:

a) ishlab chiqarilayotgan mahsulotning tarkibiga kiradigan, uning asosini tashkil etadigan yoki uni tayyorlashda (ishlab chiqarishda) zarur tarkibiy qismlar hisoblaniladigan xom-ashyo va asosiy materiallar;

b) mahsulot ishlab chiqarishda yoki xo'jalik ehtiyojlari uchun sarflanadigan, texnik maqsadlar va ishlab chiqarish jarayoniga yordamlashishda ishtirok etadigan yordamchi materiallar;

c) qayta ishlash uchun tayyorlangan qishloq xo'jaligi mahsulotlari va h.k.;

d) em-xashak va to'shamalar. O'zida ishlab chiqarilgan em-xashak va to'shamalar yil oxirida haqiqiy tannarxiga to'g'rilash bilan yil davomida reja tannarxi bo'yicha aks ettiriladi.

1020 "Sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar va butlovchi buyumlar" schyotida yig'ishda va qayta ishlov berishda harajat talab qiladigan ishlab chiqarilayotgan (qurilish) mahsulotni butlash uchun ishlab chiqarish kooperatsiyasitartibida harid qilingan, sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar, tayyor butlovchi buyumlar, qurilish detallari va konstruksiyalarining mavjudligi va harakati hisobga olinadi [5].

Ilmiy-tadqiqot va konstruktorlik tashkilotlari tomonidan ilmiy-tadqiqot va konstruktorlik mavzulari bo'yicha ilmiy va eksperimental ishlarni o'tkazish uchun chetdan sotib olinadigan butlovchi buyumlarni, maxsus uskunalarni, asboblarni, moslamalarni va boshqa qiymatliklarni 1020 "Sotib olingan yarim tayyormahsulotlar va butlovchi buyumlar" schyotida hisobga olinadi.

1030 "YOqilg'qilar" schyotida neft mahsulotlari, yoqilg'i-moylash materiallari (YOMM) (neft, benzin, kerosin, dizel yoqilg'isi, yog' va hokazolar), qattiq yoqilg'i (ko'mir, o'tin va hokazolar) va gazsimon yoqilg'i (gaz, gazolin) shuningdek, ishlab chiqarish chiqindilari va qattiq yoqilg'i sifatida ishlatiladigan ikqilamchi material qiymatliklarning mavjudligi va harakati

hisobga olinadi. YOqilg'i-moylash materiallari (YOMM) uchun talonlardan foydalanilganda ham ularning hisobi 1030 "YOqilg'ilar" schyotida yuritiladi.

1040 "Ehtiyot qismlar" schyotida mashina, uskuna, transport vositalari va boshqalarni ta'mirlash va eskirgan qismini almashtirish uchun mo'ljallangan asosiy faoliyat uchun harid qilingan yoki tayyorlangan, ehtiyot qismlarning mavjudligi va harakati, hamda zahiradagi avtomobil shinalari hisobga olinadi. SHu erda ta'mirlash zavodlarida va texnik servis punktlarida korxonaning ta'mirlash bo'limlarida qilingan (yaratilgan) agregatlar, dvigatellar, uskunalar, to'liq komplektli mashinalarning almashish fondi harakati ham hisobga olinadi [6].

1050 "Qurilish materiallari" schyotida qurilish konstruksiyalari va detallari, bino va inshootlarning qismlari, konstruksiya va detallarini qurish va pardozi qilish, qurilish detallarini tayyorlash qurilish va montaj ishlarida ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun ishlatiladigan shuningdek, boshqa ehtiyojlar uchun chetdan sotib olingan va o'zida ishlab chiqilgan qurilish materiallarining mavjudligi va harakati hisobga olinadi.

1060 "Idish va idishbob materiallar" schyotida idishlarning barcha turlari (xo'jalik inventari sifatida foydalaniladigan idishlardan tashqari) shuningdek, idishlar tayyorlash va ta'mirlash uchun mo'ljallangan materiallar va detallar (yashiklarni yig'ish uchun detallar, bochka taxtasi, temir gardish va boshqalar)ning mavjudligi va harakati yuritiladi. Yuklanadigan mahsulotlarning butligi va saqlanishini ta'minlash maqsadida vagonlar, barjalar, samolyotlar, kemalarni qo'shimcha jihozlash uchun mo'ljallangan buyumlar 1010 "Xom ashyo va materiallar" schyotida hisobga olinadi.

1070 "CHetga qayta ishlash uchun berilgan materiallar" schyotida chetga qayta ishlash uchun berilgan materiallarning mavjudligi va harakati hisobga olinadi. Bunda materiallarga qayta ishlov berish bilan bog'liq chetdagi korxonalarga to'langan harajatlar bevosita qayta ishlashdan olingan buyumlarni hisobga oluvchi schyotlarning debetiga olib boriladi.

1080 "Inventar va xo'jalik jihozlari" schyotida korxonaning aylanma mablag'lari tarkibiga kiradigan inventarlar, asboblari, xo'jalik jihozlari va boshqa mehnat vositalarining (kam baholi va tez eskiruvchi buyumlar) mavjudligi va harakati hisobga olinadi.

Ushbu schyotda quyidagi mezonlardan biriga javob beradigan mulk hisobga olinadi:

- a) xizmat qilish muddati bir yildan ortiq bo'lmagan;
- b) xizmat qilish muddatidan qat'i nazar bir birligi (komplekti)ning qiymati (sotib olish vaqtida) O'zbekiston Respublikasida belgilangan eng kam ish haqi miqdorining ellik barobarigacha bo'lgan buyumlar. Rahbar hisobot

yilida buyumlarning inventar va xo'jalik jihozlari tarkibida hisobga olinishi uchun qiymatining past chegarasini belgilash huquqiga ega.

Xizmat qilish muddati va qiymatidan qat'i nazar inventar va xo'jalik jihozlaritarkibiga quyidagilar kiritiladi:

a) maxsus asboblari va moslamalar (alohida buyurtmani tayyorlash uchun yokima'lum bir turdagi buyumlarni seriyali va ommaviy ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan maqsadli asboblari va moslamalar);

b) maxsus va sanitar buyumlar, maxsus poyafzal;

c) yotoq jihozlari;

d) kanselyariya jihozlari (kalkulyatorlar, stol jihozlari va h.k.);

e) oshxona va ovqatlanish xonasi jihozlari shuningdek, ovqatlanish xonasichoyshablari;

f) harajatlari, ularni qurish, qurilish-montaj ishlari tannarxiga olib boriladiganvaqtinchalik (titulsiz inshootlar) qurilma va moslamalar;

g) foydalanish muddati bir yildan kam bo'lgan almashtiriladigan uskunalar;

h) ov qurollari (ko'kan, qopqon, to'rlar va h.k.).

Korxonalar mustaqil ravishda inventarlar, asboblari va xo'jalik jihozlarni hisobga oluvchi schyotlarni ularning moliyaviy-xo'jalik faoliyatidagi o'rni va roliga qarab ochishlari mumkin. Ularning qiymati foydalanishga berilgan vaqtda ishlab chiqarish yoki davr harajatlariga to'liq qo'shiladi. Foydalanishdagi inventar va xo'jalik jihozlarining saqlanishini ta'minlash maqsadida keyinchalik ularning hisobi balansdan tashqari 014 "Foydalanishdagi inventar va xo'jalik jihozlari" schyotida sex, ombor va alohida foydalanuvchilar bo'yicha yuritiladi.

Inventar va xo'jalik jihozlari keyinchalik foydalanishga yaroqsiz holga kelgan hollarda ularni balansdan tashqari schyotdan hisobdan chiqarish belgilangan tartibda rasmiylashtirilgan hisobdan chiqarish dalolatnomasiga asosan amalga oshiriladi.

1090 "Boshqa materiallar" schyotida yuqorida keltirilgan schyotlarda nazarda tutilmagan materiallarning mavjudligi va harakati hisobga olinadi. Bu erda ishlab chiqarish chiqindilari (qirqimlar, qirindi va sh.k.);

to'zatib bo'lmaydigan yaroqsiz mahsulotlar; asosiy vositalarning chiqib ketishidan olingan moddiy qiymatliklar (metallolom, yaroqsiz xom ashyo, eskirgan shinalar, kameralar, yaroqsiz rezina, ishlatilgan moy, nigrol va h.k.) hisobga olinadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalari urug'liklar, ekish materiallari, (sotib olingan va o'zida ishlab chiqarilgan) kompostlar, mineral o'g'itlar, qishloq xo'jalik ekinlari zararkunandalariga qarshi kurashda ishlatiladigan, biologik

preparatlar, zaharli kimyoviy moddalar, dorilar hamda kimyoviy moddalarni (o'simlikchilikda, chorvachilikda va yordamchi xo'jalikda) hisobga olish va boshqalar uchun qo'shimcha schyotlarni ochishlari mumkin.

Materiallarning kelib tushishi 1510 "Materiallarni tayyorlash va harid qilish" va 1610 "Materiallar qiymatidagi farqlar" schyotlaridan foydalanilgan holda (agar bu korxonaning hisob schyotida belgilangan bo'lsa) yoki ushbu schyotlardan foydalanilmagan holda aks ettirilishi mumkin.

Materiallarni ishlab chiqarishga yoki boshqa xo'jalik maqsadlariga haqiqatda sarflanishi (1000) materiallarni hisobga oluvchi schyotlarning kreditida harajatlarni hisobga oluvchi schyotlar bilan bog'langan holda aks ettiriladi.

Materiallarni chetga sotish (1000) materiallarni hisobga oluvchi schyotlarning krediti va 9220 "Boshqa aktivlarning chiqib ketishi" schyotining debetida aksettiriladi.

Materiallarni hisobga oluvchi schyotlar (1000)ning analitik hisobi saqlanish joylari va ularning alohida nomlari (turlari, navlari, hajmlari va boshqalar) bo'yicha yuritiladi. Materiallarni hisobga oluvchi schyotlarning bog'lanishi jadvalda aksettirilgan.

Materiallarni omborda va buxgalteriyada hisobga olish tartibi materiallar hisobini yuritish usuliga bog'liq. Materiallar hisobining progressiv va oqilona usuli bo'lib operativ – buxgalteriya (saldo) usuli hisoblanadi. SHuningdek moddiy-javobgar shaxslarning hisobotlari yordamida son-summa usulidan ham foydalanish mumkin.

Operativ-saldo usulining asosiy tamoyillari qo'yidagilardan iborat:

- ombordagi son hisobini operativligi va to'g'riligi moddiy javobgar shaxslar tomonidan yuritiladigan ombor hisobining kartochkalariga asosan aniqlanadi;
- buxgalteriya hodimlari tomonidan materiallar harakati va materiallarni ombordagi hisobi bo'yicha operatsiyalarni to'g'ri hamda o'z vaqtida rasmiylashtirish ustidan o'zluksiz nazorat bevosita omborda olib boriladi;
- materiallarning natura shaklidagi haqiqiy qoldig'ini joriy ombor hisobima'lumotlari bilan solishtirish huquqi buxgalterlarga beriladi;
- nomenklatura raqamlari bo'yicha materiallar harakatining hisobini faqat pulo'lovchida hisob bahosi va haqiqiy tannarxi bo'yicha yuritiladi;
- ombor hisobi (son) ma'lumotlarini buxgalteriya hisobi ma'lumotlari bilano'zluksiz tekshirib boriladi.

1-jadval

Materiallarni hisobga oluvchi schyotlarning bog'lanishi

	Xo'jalik muomalalarining mazmuni	Schyotlarning bog'lanishi	
		Debet	Kredit
	Mol etkazib beruvchilardan materiallar olindi	1010-1090	6010
	Asosiy vositalarni tugatish natijasida kelib tushgan materiallarning qiymati	1090	9210
	Ta'sisчилardan ularning ulushi hisobidan turli xil materiallarning kelib tushishi	1010-1090	4610
	Ajratilgan bo'linmalar, sho'ba va qaram xo'jalik jamiyatlaridan materiallarning kelibtushishi	1010-1090	6110, 6120
	Boshqa shaxslardan materiallarning tekinga olinishi	1010-1090	8530
	Materiallar kirim qilingandan keyin aniqlangan Yaroqsizlik (defekt) bo'yicha mol etkazib beruvchiga bildirilgan da'vo	4860	1010-1090
	Transport-tayyorlov harajatlarining materiallar tannarxiga kiritilishi	1010-1090	1510
	Yaroqsiz mahsulotdan qolgan materiallarning kirim qilinishi	1090	2610
	Materiallarning haqiqiy tannarxi bo'yicha kirim qilinishi (1500 schyot qo'llanilganda)	1010-1090	1510
0	O'zida ishlab chiqarilgan materiallarning kirim qilinishi	1010-1090	2310
1	To'lovi inkor etilgan oldin bildirilgan da'vo summasining hisobdan chiqarilishi	1010-1090	4860
2	Asosiy, yordamchi ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatuvchi xo'jaliklarga materiallarning chiqarilishi	2010, 2310, 2510, 2710	1010-1090
3	Ma'muriy ehtiyojlar uchun materiallarning berilishi	9420	1010-1090
4	Yaroqsiz mahsulotni to'zatisht uchun materiallarning sarflanishi	2610	1010-1090
5	Mahsulotlarni sotish uchun idishlarning sarflanishi	9410	1060

Materiallar hisobini operativ-saldo usulida yuritish ombordagi materiallar hisobini faqat son-nav bo'yicha yuritishni nazarda tutadi. Bu hisob M-12 shakldagi materiallarni ombor hisobi kartochkalari shaklida yuritiladi.

Material qiymatliklar butligini amaliy nazorat qilishni ta'minlashda korxonada ta'minot bo'limini tashkil etish, shuningdek, ombor va torozi o'lchov xo'jaligining holati katta ahamiyatga ega. Shu boisdan, korxona bo'yicha chiqarilgan buyruqda har bir omborga doimiy raqam berkitilib, keyinchalik bu raqam mazkur omborga tegishli barcha hujjatlarda ko'rsatiladi. Xo'jalikda bir necha omborda ma'lum guruh materiallar saqlanishi kerak. Shu maqsadda materiallarni saqlash joylariga yorliq (M-36-shakl) yopishtirib qo'yiladi. Omborlarga to'g'ri torozi o'lchov buyumlari va o'lchov idishlari bilan ta'minlangan bo'lishi kerak.

Material qiymatliklarini qabul qilish va jo'natish, bu muomalalarni to'g'ri va o'z vaqtida rasmiylashtirish, shuningdek material qiymatliklarini butligini ta'minlaydigan lavozimli va mas'uliyatli ro'yxatini belgilash kerak. Bu shaxslar bilan moddiy javobgarligi to'g'risida shartnoma tuziladi. Ombordan materiallarni olish va jo'natish hujjatlariga imzo qo'yadigan, shuningdek material qiymatliklarni korxonadan olib chiqishga ruxsat beradigan lavozimli shaxslar ro'yxatini korxonada barcha bilishi kerak.

Materiallarni omborda va buxgalteriyada hisobga olish tartibi materiallar hisobini yuritish usuliga bog'liq. Materiallar hisobini yuritish usuli materiallar hisobini yuritish tartibi va ketma-ketdigi, hisob registrlarni turlari, ularning miqdori, ko'rsatkichlarini o'zaro solishtirishni nazarda tutadi.

Materiallar hisobining progressiv va oqilona usuli bo'lib operativ – buxgalteriya (saldo) usuli hisoblanadi. Shuningdek, moddiy-javobgar shaxslarning hisobotlari yordamida son-summa usulidan ham foydalanish mumkin.

Operativ-saldo usulining asosiy prinsiplari qo'yidagilardan iborat:

- ombordagi son hisobini operativligi va to'g'riligi moddiy javobgar shaxslar tomonidan yuritiladigan ombor hisobining kartochkalariga asosan aniqlanadi;
- buxgalteriya hodimlari tomonidan materiallar harakati va materiallarni ombordagi hisobi bo'yicha muomalalarni to'g'ri va o'z vaqtida rasmiylashtirish ustidan uzluksiz nazorat bevosita omborda olib boriladi;
- materiallarning natura shaklidagi haqiqiy qoldig'ini joriy ombor hisobi ma'lumotlari bilan solishtirish huquqi buxgalterlarga beriladi;
- nomenklatura raqamlari bo'yicha, materiallar harakati hisobini faqat pul o'lovchida hisob bahosida va haqiqiy tannarxida hisobi yuritiladi;

– ombor hisobi (son) ma’lumotlarini buxgalteriya hisobi ma’lumotlari bilan uzluksiz tekshirib boriladi.

Materiallar hisobini operativ-saldo usulida yuritish ombordagi materiallar hisobini faqat son-nav bo’yicha yuritishni nazarda tutadi. Bu hisob M-12 shakldagi materiallarni ombor hisobi kartochkalari shaklida yuritiladi.

Kartochka buxgalteriyada materialning har bir nomenklatura raqami bo’yicha ochilib, ombor mudiriga olganligi to’g’risida imzo qo’ydirib beriladi. Materiallarning omborga tushishiga qarab omborchi kirim orderi yoki uni o’rnini bosadigan hujjat yozadi va uni materiallarni ombor hisobi kartochkasida ro’yxatga oladi. Xarajat hujjatlari limit-zabor kartalari, talabnomalar, nakladnoylarga asosan kartochkada materiallarni chiqimi ro’yxatga olinadi.

Materiallarni sarfi to’g’risidagi limit-zabor kartalarining ma’lumotlari kartalarning yopilishiga qarab, lekin hisobot oydan keyingi oyning 1-sanasidan kechiktirilmay registrlarga yoziladi. Bunday hollarda oy davomida limit-zabor kartalari tegishli materiallarni ombor hisobi kartochkasi bilan birga saqlanadi. Kartochkadagi qoldiq har bir yozuvdan so’ng chiqariladi. Materiallarning kirim va chiqim hujjatlariga ularning hisob baholarini va ombor kartochkasidagi yozuv raqamini yozib qo’yish omborchining vazifasiga kiradi. Hujjatlar soni, ularning raqamlari va materiallar guruhini ko’rsatib grafik bilan belgilangan muddatda omborchi materiallarning kirimi va chiqimi to’g’risidagi hujjatlarni topshirish reestrini (M-13-shakl) tuzadi.

Material bo’limining buxgalteri moddiy-javobgar shaxsdan reestr bilan birga hujjatlarni bevosita omborda, materiallarni ombor hisobi kartochkasida aks ettirilishini sinchiklab tekshirib, qabul qiladi va M-12 - shaklning 19 – grafasiga imzo qo’yadi. Shundan so’ng kartochka buxgalteriya registri kuchiga ega bo’ladi.

Buxgalteriya xodimi ombordagi materiallarning, ayniqsa noyob va qimmatli materiallarning haqiqiy qoldiqlarini nazorat - tanlov tekshiruvidan o’tkazib turishi kerak. Bunda moddiy-javobgar shaxslarning ishlarida aniqlangan qoida buzilishlar maxsus jurnalda aks ettiriladi va korxonaning bosh buxgalteri axborotiga etkaziladi.

Moddiy-javobgar shaxs har oyning 1-sanasiga kartochkalardagi son qoldiqlarini hisobga olish qaydnomasiga o’tkazib qo’yadi. Bu qaydnoma har bir ombor bo’yicha buxgalteriya tomonidan bir yilga ochiladi. U buxgalteriyada saqlanib, oy tugashiga bir kun qolganda omborchiga beriladi, hisobot oydan keyingi oyning 1-2 sanasiga u buxgalteriyaga qaytarib topshiradi. Nomenklatura raqamlari bo’yicha haqiqiy qoldiqlarini belgilangan zaxira normalariga to’g’ri kelishini nazorat qilish va sodir bo’lgan farqlar to’g’risida

marketing bo'limiga axborat berib turish moddiy-javobgar shaxsning zimmasiga yuklangan.

Buxgalteriya hisobi va hisobotining ishonchliligini ta'minlash maqsadida korxona o'z mulki va moliyaviy majburiyatlarini inventarizastiya qiladi. 4 va 19- sonli BHMSlariga muvofiq tovar-material qiymatliklarning inventarizastiyasi quyidagi hollarda o'tkazilishi mumkin:

- hisobot yilining 1 oktabridan keyin inventarizastiya o'tkazilmagan bo'lsa, yillik buxgalteriya hisobotini tuzishdan oldin;

- moddiy-javobgar shaxslar almashilganda va tabiiy ofatlar ro'y berganda;

- buxgalteriya va ombor hisobi orasida farq vujudga kelganda;

- o'g'irlik yoki xiyonatkorlik aniqlanganda, shuningdek, qiymatliklar nobud bo'lganda – shu faktlarning aniqlanishi bo'yicha darhol;

- tovar-material qiymatliklar qaytadan baholanganda;

- korxona tugatilganda yoki qaytadan tashkil etilganda.

Pul mablag'lari, pul hujjatlari, qat'iy hisobot blankalari bir oyda bir marta inventarizastiya qilinadi, yonilg'i-moylash materiallari, oziq-ovqat mahsulotlari – har chorakda qimmatbaho metallar -tarmoq yo'riqnomalariga binoan.

Inventarizastiya jarayonida quyidagilar tekshiriladi: tovar-material qiymatliklarning butligi; ularning to'g'ri saqlanishi, jo'natilishi, tarozi va o'lchov instrumentlarini holati; material qiymatliklar harakati va qoldig'ini hisobga olish tartibi.

Tekshirish hajmi bo'yicha yoppasiga va tanlab, oralatib tekshirish, vaqti bo'yicha esa – rejali va to'satdan tekshirishga bo'linadi. Inventarizastiyani korxona rahbari tashkil qiladi va boshqaradi. Inventarizastiya o'tkazish ishini korxona rahbarining buyrug'i bilan tayinlanadigan komissiya bajaradi.

Inventarizastiya o'tkazish vaqtiga buxgalteriya tomonidan omborlar bo'yicha buxgalteriya hisobidagi qoldiqni ko'rsatib tovar-material qiymatliklar inventarizastiya ro'yxati (inv. 3- shakli) tuziladi. Bu davrda ombor muomalalari amalga oshirilmaydi. Ombor mudiri mazkur ro'yxatda barcha hujjatlarni materiallarni ombor hisobi kartochkasiga yozilganligi va korxona buxgalteriyasiga topshirganligi to'g'risida tilxat beradi.

Inventarizastiya natijasini aniqlash uchun materiallar qoldig'i daftaridan foydalanish mumkin. Bu daftarda inventarizastiya ro'yxatiga binoan materiallarni haqiqiy qoldiqlarini yozish uchun maxsus kataklar ajratilgan.

Inventarizastiya natijasida aniqlangan farqlar barcha hollarda ham taqqoslash qaydnomalari bilan rasmiylashtiriladi va haqiqiy tannarx bo'yicha

baholanadi. Ortiqcha chiqqan qiymatliklar operastion daromad va tushumlarni ko'paytirish yo'li bilan kiringga olinadi:

Dt 1010 «Materiallar schyotining tegishli schyotlari, Kt 9390 «Boshqa operastion daromadlar» schyoti.

Inventarizastiya o'tkazish natijasida aniqlangan moddiy boyliklarning har qanday kamomadi (asosiy vositalardan tashqari) 5910 «Kamomadlar va qiymatliklarning buzilishidan yo'qotishlar» scheti orqali rasmiylash-tiriladi.

Deylik, korxonada balans qiymati 1800000 so'mlik xom ashyo va materiallar etishmasligi aniqlandi. Ushbu kamomad summasi quyidagi yozuv bilan rasmiylashtiriladi:

Dt 5910 «Kamomadlar va qiymatliklarning buzilishidan yo'qotishlar» - 1800000 so'm,

Kt 1010 Xom ashyo va materiallar scheti - 1800000 so'm.

Ushbu kamomadning tabiiy kamayish me'yori 15 foiz bo'lib, 270000 so'mni tashkil etgan bo'lsa, material resurslarining tabiiy kamayish normasi doirasidagi kamomadi va nobudgarchiligi material xarajatlari tarkibiga kiritilib mahsulot tannarxiga quyidagi yozuvlar bilan o'tkaziladi:

Dt 2010, 2310, 2510 va boshqa schetlar - 270000 so'm,

Kt 5910 «Kamomadlar va qiymatliklarning buzilishidan yo'qotishlar» - 270000 so'm.

Tabiiy kamayish me'yoridan ortiq kamomad, navlar orasidagi kam, ko'p chiqishlarni aks ettirgandan so'ng, bozor bahosida kamomadga o'tkaziladi.

Bizning misolimizda tabiiy kamayish me'yoridan ortiq kamomad 1530000 so'mni (1800000 - 270000) tashkil etadi. Faraz qilaylik ushbu kamomadni bozor bahosida, ya'ni 2250000 so'm qilib undirib olishga qaror qilindi.

Bozor bahosida undirib olinadigan kamomad summasi tegishli aybdor shaxs zimmasiga o'tkazilganda quyidagicha rasmiylashtiriladi:

Dt 4730 «Moddiy zararni qoplash bo'yicha xodimlarning qarzi» -2250000 so'm,

Kt 5910 «Kamomadlar va qiymatliklarning buzilishidan yo'qotishlar» - 2250000 so'm.

Kamomadning balans qiymati bilan aybdor shaxslardan undirib olinadigan qiymati orasidagi farqi Moliya Vazirligining 56-sonli va Davlat soliq qo'mitasining 2001-38-sonli 2001 yil 20 iyundagi qaroriga binoan foydaga o'tkaziladi. Bizning misolimizda bu foyda 450000 so'mni (2250000-1800000) tashkil etib quyidagi yozuv bilan rasmiylashtiriladi:

Dt 5910 «Kamomadlar va qiymatliklarning buzilishidan yo'qotishlar» - 450000 so'm,

Kt 9320 «Boshqa aktivlarning sotilishi va boshqacha chiqib ketishidan olingan foyda» - 450000 so'm.

Korxonalarda material qiymatliklarning kamomadi va nobudgarchiligi bo'yicha aniq aybdor aniqlanmasa, ular 9430 «Boshqa operastion xarajatlar» schetiga o'tkaziladi va quyidagicha rasmiylashtiriladi:

Dt 9430 «Boshqa operastion xarajatlar» 1800000 so'm,

Kt 5910 «Kamomadlar va qiymatliklarning shikastlanishidan talofatlar» - 1800000 so'm.

Shunday qilib, xo'jalik yurituvchi subektlar materiallardan optimal foydalanish va ularning ishlatilishini belgilangan me'yorlarga muvofiq sarflashda bevosita buxgalteriya hisobining naqadar to'g'ri tashkil etilishi hamda uning nazorat qilish funksiyasining amal qilinayotganligiga ham bog'liqdir.

Xulosa. Korxonalarda materiallardan tejab-tergab foydalanish bevosita buxgalteriya hisobini tashkil etish ga bog'liq bo'lib, uning asosiy maqsadi material harakatini dastlabki hujjatlarda to'g'ri rasmiylashtirish hamda ularning ichki nazoratini ta'minlash, shuningdek, xarajat sifatida sarflashda samarali bo'lgan baholash usullarini qo'llash natijasida mahsulot tannarxini ob'ektiv tarzda shakllantirish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. -Buxgalteriya hisobi to'g'risida||gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida. 2016 yil 13 aprel. № O'RQ-404.

2. Carl S. Warren, James M. Reeve, Jonathan E. Duchac. Accounting. (ISBN:

-13: 978-1-133-60760-1) USA, 2014. 25th Edition.

3. Barry Elliot, Jamie Elliot. Financial accounting and reporting. (ISBN 978- 1-292-08057-4) London, 2015. 17 th Edition.

4. Jo'raev N., Abduvaxidov F., Sotivoldieva D. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik. -T.: -Iqtisod –moliya|| nashriyoti, 2012 y, 481bet

5. Ergasheva SH.T. Buxgalterskiy uchët. Uchebnoe posobie. / -T.: Iqtisod-moliya, 2011. -520 str.

6. Kuter M.I. Vvedenie v buxgalterskiy uchët: Uchebnik [Elektronnyy resurs]: uchebnoe elektronnoe izdanie (uchebnik) / M.I. Kuter - Elektron. dan. (23 Mb). – 2- izd. ster. - Maykop: ELIT, 2015. - 1 elektron. opt. disk (KD-R).

7. Pacholi L. Traktat oschyotax i zapisax (Elektronnyy resurs); nauchnoe elektronnoe izdanie / perevod i redakstiya prof. M.I. Kutera – Elektron.dan. (325 Mb) – Maykop: ELIT, 2015. -1elektron. opt. disk (KD-R).

